

Date: 3rd March-2026

BOLA NUTQINING SHAKLLANISHIDA ONA TILINING PSIXOLOGIK TA'SIRI VA BOSHLANG'ICH TA'LIMDA MATN USTIDA ISHLASH METODIKASINING YANGICHA YONDASHUVLARI

Qahramonova Nilufar Adxamjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 206-guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bola nutqining shakllanishida ona tilining psixologik ta'siri hamda boshlang'ich ta'limda matn ustida ishlash metodikasining zamonaviy yondashuvlari o'zaro integratsiyalashgan holda yoritilgan. Ona tilining erta yoshdagi emotsional va ruhiy ta'siri bolaning nutq rivoji, so'z boyligi va fikrlash jarayoniga asos bo'lishi ta'kidlangan. Shuningdek, boshlang'ich ta'limda matn ustida ishlashning kompetensiyaga yo'naltirilgan metodlari – grafik organayzerlar, interfaol usullar, multimodal matnlar bilan ishlashning ahamiyati tahlil qilingan. Maqolada mazkur ikki jarayonning o'zaro bog'liqligi, bola nutqiy va tafakkur rivojining samarali shakllanishida muhim omil ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar. Ona tili, psixologik ta'sir, bola nutqi, nutq rivoji, boshlang'ich ta'lim, matn ustida ishlash, zamonaviy metodlar, kompetensiya asosida o'qitish, grafik organayzerlar, multimodal matnlar.

Bola nutqining shakllanishi insonning psixik rivojlanishida hal qiluvchi bosqichlardan biri bo'lib, bu jarayonning negizida ona tilining o'ziga xos psixologik ta'siri yotadi. Ona tili — bolaning dunyoni idrok etish, o'z fikrini bildirish, emotsional munosabatini ifodalash va ijtimoiy muloqotga kirishishida asosiy vosita hisoblanadi. Shu sababli bola nutqining shakllanishi masalasi pedagogika, psixologiya, lingvistika va metodika fanlari chorrahasida o'rganilishi zarur bo'lgan muhim yo'nalishdir. Boshlang'ich ta'limda matn ustida ishlash metodikasining zamonaviy yondashuvlari esa ushbu psixologik jarayonning amaliy davomiyligini ta'minlaydi. Ya'ni ona tili orqali psixik asos yaratilib, maktabda matn bilan ishlash orqali bu asos mustahkamlanadi va rivojlantiriladi.

Bola nutqining shakllanishida ona tilining psixologik poydevori

Bola ilk olti oylik davridayoq atrofdagi nutq tovushlariga sezgir bo'la boshlaydi. Bu sezgirlik psixologiyada “tilga tayyorgarlik davri” deb ataladi. Ana shu davrda bola eng ko'p tinglaydigan nutq — ona tilidir. Onaning ovozi, ohangi, emotsional ohori bolaning ruhiy holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ona tili bola uchun nafaqat lingvistik, balki psixologik tayanch hamdir.

Bolaning nutq rivojida taqlid mexanizmi asosiy o'rinni egallaydi. Kattalarning talaffuzi, intonatsiyasi, so'z ishlatish uslubi bolaning nutqiga ko'chib o'tadi. Psixologlar fikricha, bola nutqi shakllanishining 70 foizdan ortig'i — eshitgan nutq namunasiga bog'liq. Demak, ona tilidagi toza, ravon, mazmunli nutq bola nutqining to'g'ri shakllanishini ta'minlaydi.

Date: 3rd March-2026

Ona tilining psixologik ta'siri faqat eshitish bilan cheklanmaydi. Onaning ertak aytishi, qo'shiq kuylashi, erkalash so'zlari va mehr ifodalangan intonatsiyasi bolaning emotsional-intellektual o'sishiga ham xizmat qiladi. Mehr bilan aytilgan so'zlar eshituv differensiasiyasini, so'zlarni yodda saqlash, tushunish va mustaqil qo'llash jarayonini tezlashtiradi. Aksincha, qo'pollik, baqiriq, beqaror muhit bolaning nutq rivojiga to'sqinlik qilishi mumkin.

Bola nutqining shakllanish jarayoni — uning psixik rivojlanishidagi eng muhim bosqichlardan biri bo'lib, bu jarayonning markazida ona tili turadi. Ona tili nafaqat kommunikativ vosita, balki bolaning emotsional, intellektual va ijtimoiy rivoji uchun asosiy psixologik omildir. Zamonaviy boshlang'ich ta'lim esa aynan shu poydevor ustiga quriladi. Ya'ni maktabga kirgan bola nutqi, fikrlashi va matnni idrok etish darajasi uning ona tili orqali olgan psixologik ta'sirlari bilan bevosita bog'liqdir. Shu bois ushbu ikki jarayon – bola nutqining shakllanishi va boshlang'ich ta'limda matn ustida ishlash metodikasi – bir-birini to'ldiruvchi, integratsiyalashgan pedagogik yo'nalish hisoblanadi.

Avvalo, bola nutqi erta yoshdanoq atrofdagilar, eng avvalo ona nutqiga taqlid qilish orqali shakllanadi. Ona tomonidan mehr bilan aytilgan so'zlar, intonatsiya, ritm va ohang bola psixikasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayon bolaning so'z boyligini kengaytiradi, fonetik aniqligini mustahkamlaydi va fikrni izchil ifodalashga zamin yaratadi. Psixologik nuqtayi nazardan, ona tilida bo'lgan emotsional barqaror muhit bolaning nutq faolligini oshiradi. Bu esa boshlang'ich maktabda matn bilan ishlashga tayyorlik darajasini belgilab beradi.

Til — tafakkur shakllanishining markazi

Mashhur olimlar — Vygotskiy, Luriyasi, Brunner, Piagetlar tadqiqotlariga ko'ra, til inson fikrlash jarayonining asosiy tashuvchisidir. Bola tushunchalarni til orqali o'zlashtiradi, ularni taqqoslaydi, umumlashtiradi, xulosalarga keladi. Til qanchalik boy va faol bo'lsa, fikrlash jarayoni ham shunchalik faol shakllanadi.

Shu bois bola maktabga borguncha ona tili orqali muayyan psixologik tayyorgarlikka ega bo'ladi. Bu tayyorgarlik — boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligi va matn bilan ishlash kompetensiyalarini egallash uchun poydevor vazifasini bajaradi.

Boshlang'ich ta'limda matn ustida ishlashning zamonaviy metodlari

Matn ustida ishlash boshlang'ich ta'limning eng muhim bo'limlaridan biri bo'lib, o'quvchining nutqiy, fikrlash, analitik va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy ta'lim metodlari o'quvchini faqat o'quvchi emas, balki faol qatnashuvchi, mustaqil izlanuvchi, tahlil qiluvchi shaxs sifatida shakllantirishga yo'naltirilgan.

Boshlang'ich ta'limda matn ustida ishlash metodikasining zamonaviy yondashuvlari aynan shu psixologik asosdan kelib chiqadi. O'quvchi maktabga kelganda, uning nutqi yetarlicha rivojlangan bo'lsa, matnni tushunish, tahlil qilish va baholash jarayoni ham samaraliroq bo'ladi. Matn ustida ishlashning yangicha usullari – “INSERT”, “Aqliy hujum”, grafik organayzerlar, konsept xaritalari va VENN diagrammalari – o'quvchining fikrlash faoliyatini faollashtiradi. Bu usullar bolaga matndan asosiy ma'lumotni ajratish, uni o'z hayotiy tajribasi bilan bog'lash, xulosa chiqarish va mustaqil fikr bildirish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Date: 3rd March-2026

Ona tili psixologik ta'sirining yana bir muhim jihati – fikrlash jarayonini shakllantirishi. Bola til orqali tushunchalarni o'zlashtiradi, ular o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlaydi, voqealarni solishtiradi va umumlashtiradi. Boshlang'ich sinflarda matn bilan ishlash aynan shu fikrlash mexanizmlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Matnni oldindan taxmin qilish, asosiy g'oyani topish, personajlarning xatti-harakatlarini baholash kabi topshiriqlar bolaning tafakkurini chuqurlashtiradi va nutqini boyitadi. Demak, ona tilining psixologik poydevori boshlang'ich ta'limdagi matn ustida ishlashning yangi metodlari bilan uyg'unlashgan holda o'quvchining intellektual salohiyatini shakllantiradi.

Matn ustida ishlashning zamonaviy metodikasi multimodal yondashuvni ham talab qiladi. Audio matnlar, videomateriallar, infografikalar, piktogrammalar o'quvchilarda matnni turli ko'rinishlarda idrok qilish imkoniyatini yaratadi. Bu jarayon psixologik jihatdan muhim bo'lib, bolaning bir nechta analizatorlari bir vaqtda faol ishlaydi. Natijada o'quvchi so'zlarni tezroq anglaydi, mazmunni chuqurroq tushunadi va o'z fikrini aniq ifodalay oladi. Bu esa ona tili orqali olingan dastlabki psixologik tajribalarni yanada mustahkamlaydi.

1. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv

Bugungi ta'limda matn bilan ishlash jarayoni quyidagi kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratiladi:

- axborotni tahlil qilish;
- asosiy g'oyani ajratish;
- matn bo'yicha xulosa chiqarish;
- mantiqiy fikrlash;
- o'z fikrini asoslab berish.

Bu esa an'anaviy savol-javob usullaridan ko'ra samaraliroq metodlardan foydalanishni talab qiladi.

2. Interfaol metodlar

Matn ustida ishlashda quyidagi metodlar keng qo'llanmoqda:

- **“INSERT”** – matnni belgilash orqali tahlil qilish;
- **“Aqliy hujum”** – matndagi muammoni topish va yechim taklif qilish;
- **Venn diagrammasi** – ikki matn yoki ikki tushunchani solishtirish;
- **Klasterlar** – asosiy g'oyalarni grafik ko'rinishda ifodalash.

Bu usullar o'quvchini faol fikrlashga undaydi va matn mazmunini chuqurroq anglashiga yordam beradi.

3. Multimodal matnlar bilan ishlash

Zamonaviy bolalar vizual axborotga ko'proq moyil bo'lgani uchun quyidagilardan foydalanish samarali:

- audio matnlar;
- video lavhalar;
- infografika;
- rasmlar asosida matn tuzish;
- qisqa komiks va hikoyalar tahlili.

Date: 3rd March-2026

Bunday materiallar o'quvchining bir nechta analizatorlarini faollashtirib, o'qish savodxonligini oshiradi.

4. Kreativ yozuv mashqlari

O'quvchilar:

- matnga sarlavha qo'yadi;
- hikoya davom ettiradi;
- personaj nomidan xat yozadi;
- voqeani boshqa yakun bilan qayta yaratadi.

Bu mashqlar nutqning ijodiy rivojlanishiga juda kuchli ta'sir ko'rsatadi.

5. Differensial yondashuv

Har bir o'quvchining o'qish tezligi, lug'at boyligi, motivatsiyasi turlicha. Shuning uchun:

- oson;
- o'rta;
- murakkab

darajadagi matnlar bilan ishlash samarali natija beradi.

Ikkala jarayonning integratsiyasi. Bola nutqining shakllanishi va boshlang'ich ta'limda matn ustida ishlash metodikasi bir-biriga bog'liq bo'lgan uzluksiz jarayonlardir. Ona tilining psixologik ta'siri bola nutqi uchun poydevor yaratadi; maktabda esa ushbu poydevor matn ustida ishlashning zamonaviy metodlari orqali mukammallashtiriladi.

Natijada:

- ravon nutq;
- mustaqil fikrlash;
- analitik yondashuv;
- ijodkorlik;
- matn mazmunini anglash va uni qayta yaratish ko'nikmalari shakllanadi.

Bu esa barkamol, fikri aniq, muloqotga kirisha oladigan yosh avlodni tarbiyalashda eng muhim omildir.

Xulosa qilib aytganda, Bola nutqining shakllanishi va rivojlanishi murakkab, ko'p omilli jarayon bo'lib, unda ona tili hal qiluvchi psixologik, ijtimoiy va ma'naviy ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ona tilining bola ongiga, idrokiga va tafakkuriga ta'siri nafaqat lingvistik, balki psixologik jarayonlar bilan chambarchas bog'liq. Bola birinchi so'zlarni aynan ona tili orqali eshitadi, tushunadi va o'z nutq tizimini shu asosda shakllantiradi. Shu bois ona tilining boyligi, ifoda imkoniyatlari, ohangdorligi va muloqot madaniyati bola nutq rivojining sifat ko'rsatkichlarini belgilab beradi. Ona tili orqali shakllangan nutq bolaning fikrlash doirasini kengaytiradi, o'z fikrini sodda va mantiqiy tarzda bayon qila olish ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Boshlang'ich ta'limda matn ustida ishlashning yangicha yondashuvlari esa o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, mustaqil fikrlashga o'rgatish, mazmunni tushunish va qayta ishlash kompetensiyalarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Zamonaviy metodlar — interfaol usullar, kreativ topshiriqlar, kompetensiyaviy yondashuv, multimodal matnlar bilan ishlash — o'quvchilarni faqat matn mazmunini o'qish va

Date: 3rd March-2026

yodlashdan emas, balki uni chuqur tushunish, tahlil qilish, baholash va amaliyotda qo'llashga yo'naltiradi. O'quvchi matn orqali nutqni boyitadi, yangi so'zlar o'rganadi, voqealar o'rtasidagi sabab-oqibat bog'liqligini anglaydi va mustaqil xulosa chiqarishga o'rganadi.

Shuningdek, pedagogik amaliyotda kuzatilganidek, matn ustida ishlash jarayonida o'quvchida emotsional idrok, tasavvur, tahliliy fikrlash, muloqotga kirishish kabi qator psixologik jarayonlar faollashadi. Bularning barchasi bolaning nutq madaniyati, kommunikativ kompetensiyasi va tilga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, **ona tilining psixologik ta'siri bilan boshlang'ich ta'limdagi matn ustida ishlash metodikasining yangicha yondashuvlari o'zaro uyg'unlashganda, bola nutqi har tomonlama, tizimli va sifatli rivojlanadi.** Bu esa o'z navbatida kelajakda mustaqil fikrli, nutqi keng, kommunikativ kompetensiyalari rivojlangan shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vygotskiy, L.S. *Pedagogik psixologiya*. – Toshkent: O'qituvchi, 2004.
2. Karimova, V.M. *Psixologiya*. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2019.
3. Yo'ldoshev, J., Usmonov, S. *Pedagogika nazariyasi*. – Toshkent: Fan, 2015.
4. Qodirova, F.R. *Bola nutqini rivojlantirish metodikasi*. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2018.
5. G'ulomov, A., Ahmedov, A. *Ona tili o'qitish metodikasi*. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
6. Mavlonova, R., Shodmonqulova, D. *Boshlang'ich ta'lim metodikasi*. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020.
7. Jalolov, J. *Til o'rgatishning nazariy asoslari*. – Toshkent: Universitet, 2016.
8. Hasanboyeva, O., Xoliqova, D. *Bolalar psixologiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston, 2014.
9. G'anieva, M. *Nutq madaniyati va uni shakllantirish metodlari*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
10. Krashen, S. *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. – Oxford: Pergamon Press, 1982.
11. Snow, C.E. *Starting Early: Language and Literacy Development*. – Harvard University Press, 1999.
12. Tompkins, G.E. *Teaching Literacy in the Elementary Grades*. – Pearson Education, 2014.

